02

HOD KROZ GODINU PREMA *GODINI DANA HRVATSKIH NARODNIH OBIČAJA*

DOI: 10.17234/SEC.37.2
Izlaganje sa skupa

MISLAV JEŽIĆ
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / Croatian Academy of Sciences and Arts
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11,
HR–10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
jezic.mislav@gmail.com
orcid.org/0009-0004-6754-1140

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR.

Profesor Vitomir Belaj u svojem je djelu *Hod kroz godinu,* koje je doživjelo dva izdanja, prenesao u etnološki okvir plodove filoloških istraživanja akademika Radoslava Katičića koji se je bavio istraživanjem usmene književnosti slavenskih i baltičkih naroda da bi iz nje rekonstruirao formule praslavenskih svetih tekstova. Taj etnološki kalendarski okvir svojedobno je zacrtao u nas Milovan Gavazzi u svojem klasičnome djelu *Godina dana hrvatskih narodnih običaja.* Dok je Gavazzi te običaje mogao samo kalendarski poredati, pažljivo pozitivistički etnološki opisati i, gdje je bilo moguće, usporediti s poznatim antičkim svetkovinama vezanima uz podudarne dane u godini, Belaj je mogao unesti mnogo više interpretacije smisla običaja koji se nižu tijekom godine jer ih je mogao povezati s tekstovima slavenske usmene književnosti koji, iako na zagonetan, mitski način, ipak progovaraju u mitskome ruhu o tome smislu. Utemeljivanje tumačenja običaja na interpretaciji svetih mitskih hrvatskih i slavenskih tekstova možda je najznatniji teorijski korak u našoj etnologiji od profesora Gavazzija do danas. Profesor Belaj mogao je izvesti taj prijenos novih filoloških otkrića u etnologiju, i time velik obrat u etnologiji, zahvaljujući svojemu širokom i dubokom etnološkom znanju, kao i filološkoj naobrazbi, znanju jezika slavenskih usmenih tekstova i jezika sekundarne literature, a svakako i znanstvenoj znatiželji i oštroumnosti. Uz to je, nakon Katičićevih povezivanja interpretacije tekstova s interpretacijom stvarnih krajobraza na temelju toponimije, oronimije i hidronimije, Belaj upotrijebio i hipotezu Andreja Pleterskoga o prostornoj organizaciji slavenskih svetišta triju vrhovnih božanstava u svete trokute, te sa sinom Jurjem razradio primjere takve slavenske organizacije prostora na široku hrvatskome prostoru. U tome su mu, s obzirom na kršćansku reinterpretaciju slavenskih božanstava, pomogla i njegova teološka znanja. Rad profesora Belaja obilježio je iznimno uzbudljivo razdoblje u razvoju hrvatske i slavenske filologije i etnologije.

Ključne riječi: *godina dana hrvatskih narodnih običaja, hrvatski i slavenski usmeni tekstovi, mitska interpretacija običaja, slavenska organizacija svetoga prostora, Vitomir Belaj, Radoslav Katičić, Andrej Pleterski*

UVOD: GAVAZZIJEVA I BELAJEVA KNJIGA O OBIČAJIMA KROZ GODINU

Milovan Gavazzi objavio je 1939., u godini kada je, zahvaljujući Hrvatskoj seljačkoj stranci s Vladkom Mačekom na čelu, uspostavljena Banovina Hrvatska, pregledno djelo u dvama svescima od ukupno 200-tinjak stranica *Godina dana hrvatskih narodnih običaja.* U *Predgovoru* kaže da to djelce "Male knjižnice" Matice hrvatske nema čisto znanstvene svrhe, ali da će njegov čitač, koji i danas učestvuje u mnogome od godišnjih običaja u Hrvata, bio sa sela ili iz grada, moći "naći općen pregled o tome običaju na čitavu hrvatskom području; […] dalje će upoznati njihov izvor – otkuda su ovaj ili onaj od godišnjih običaja Hrvati baštinili, iz daleke slavenske davnine ili je odakle drugud u potonja vremena primljen i usvojen – dakle koja im je starina i podrijetlo pa koja im je sudbina u nas bila do naših dana; napokon će razabrati prvobitno, izvorno značenje, smisao i cilj takvih običaja, kod kojih to na prvi pogled nije jasno, ili je proučavanje pokazalo da je nešto s tijekom vremena izmijenjeno, pomućeno, i u narodu drukčije shvaćeno nego je bilo prvobitno." Zamisao toga veoma vrijedna djelca bila je, dakle, vrlo zamašna, a da je imalo i kulturnu zadaću, vidi se po čitateljstvu „sa sela ili iz grada", kojima se obraća.

Vitomir Belaj kaže u uvodu svojoj knjizi *Hod kroz godinu,* objavljenoj u već samostalnoj Hrvatskoj 1998. i u proširenu izdanju 2007., da je ona polifunkcionalna: „Njome želim iznijeti stručnjacima rezultate svojega znanstvenog rada, dati studentima udžbenik u kojem će naći gradivo za pripremanje ispita te ponuditi nestručnjaku zanimljivo štivo kojime će proširiti svoje vidike." Nešto dalje spominje Milovana Gavazzija i kaže da je to bio „najznačajniji hrvatski etnolog XX. stoljeća". A u idućem odlomku veli: „Rezultati *mojega* znanstvenog rada? Moram iskreno priznati da povremeno sumnjam u autorstvo mojih redaka. Zato ću još u uvodu reći […] da ove knjige ne bi bilo bez slušanja niza predavanja Radoslava Katičića i bez druženja s njim. […] Čitavi odlomci u knjizi prepričani su dijelovi njegovih članaka ili razgovora s njime. Gotovo da bi Katičić mogao biti suautorom ove knjige."

Uvod sadrži poglavlja *Antropologija obreda* i *Izvori i proučavanje*. Tu Belaj prvo iznosi svoje shvaćanje mitova i mitologije, za koju je skovao prevedenicu *bajoslovlje,* zatim objašnjava što je antropologija obreda te tumači da treba proučavati slavensko bajoslovlje jer je vjerski obred, pa i pretkršćanski, bitno vezan uz mitsku riječ na jeziku, u ovome slučaju slavenskome, pa i hrvatskome. A među izvorima spominje arheološke, a daje sažet pregled povijesnih pisanih izvora koji su iscrpniji, no gdjekad neupućeni, pa uvodi predajne izvore koji su najbogatiji, među kojima razlikuje folklorne i auktorske, i napokon uvodi znanstvene pristupe koji mogu iz predajnih izvora nastojati rekonstruirati izvorne mitske strukture. Tu se vidi da uzima u obzir poredbenu indoeuropeističku

tradiciju, slavensku filologiju s evolucionističkim i sa strukturalističkim pristupom. A govoreći o strukturalizmu, spominje Claudea Lévy-Straussa i Georgesa Dumézila, a onda prelazi na slavenske, Vjačeslava Vsevolodoviča Ivanova, Vladimira Nikolaeviča Toporova i Borisa Andreeviča Uspenskoga. Zatim kaže: „Od hrvatskih im se istraživača pridružio bečki slavist Radoslav Katičić, posebice svojom rekonstrukcijom mitskoga kazivanja o praslavenskom bogu vegetacije. Tim putem, samo na indoeuropskoj razini, ide i Mislav Ježić." (2007:53) Na kraju poglavlja spominje i slovenskoga arheologa Andreja Pleterskoga (str. 55), zaslužnoga za teoriju o trodijelnoj ideologiji u prostoru u Slavena, o takozvanim „svetim trokutima" (Pleterski 1995, 1996, 2014). Time je zacrtan krug ljudi koji su dijelili radost otkrivanja „širih vidika" o kojima govori Belaj; vrijedi im pridodati slavista i indoeuropeista Georga Holzera, povjesničara umjetnosti Vladimira Gossa (Gvozdanovića), arheologa Jurja Belaja, etnologe (i ujedno indologe) Tomu Vinšćaka i Dunju Brozović Rončević, a među drugima ne smije se zaboraviti romanist i iznimno zaslužni kulturni djelatnik Veselko Velčić.

U drugome izdanju knjige Belaj je u Uvod dodao i važno poglavlje *Praslavensko i praindoeuropsko.* Tu je pokazao koliko znatnim smatra poredbeno jezikoslovlje i etimologiju naziva za mitske, kulturne i društvene pojmove i predodžbe. Time svršuje *Uvod* (2007:9–62).

GLAVNI USTROJ BELAJEVA *HODA KROZ GODINU*

Prije no što će prijeći na „hod kroz godinu", obrađuje Belaj „kozmički sukob" vrhovnih slavenskih bogova Peruna i Velesa / Volosa. Tomu je posvećen prvi dio knjige *Kozmički sukob* (2007:63–139). Tu strukturalistički tumači vijesti o njima iz ukrajinskih i ruskih ljetopisa utvrđujući im područja, svojstva i društveni kontekst kulta, a potom razmatra i rasprostranjenost potvrda njihovih imena među Slavenima. Tumači tekstove o njihovu „kozmičkom sukobu" i razmatra njegove indoeuropske korijene idući do indijskih Veda i motiva u hetitskim tekstovima, slijedeći u tome Ivanova, Toporova i Katičića. Katičić je tomu posvetio niz članaka (Katičić 1989, 1990a, 1990b, 1991, 1992, 1993, 1994, 1996) počev od *Nachlese zum urslawischen Mythos vom Zweikampf des Donnergottes mit dem Drachen* (1988), a zatim prvu knjigu o „našoj pretkršćanskoj starini" *Božanski boj* (2008) koja je izašla poslije Belajeve. Poglavlje o gromovnikovu oružju, munji, i o sačuvanoj kamenodobnoj predodžbi o njem opredmećenoj u neolitičkim sjekiricama koje su slavenski seljaci znali skupljati za zaštitu od groma zanimljiv je etnološki i filološki prinos Belajev. Slijede još dodatci o praslavenskom sudovanju i o strukturi praslavenskoga doma, osobito zemunice, koja odražuje mitske predodžbe o gromovniku Perunu iznad

zemlje i Velesu ispod zemlje. Iako u tome dijelu knjige govori o predodžbama o ustroju svijeta, tu se Belaj ne upušta u kalendarsko određivanje „kozmičkoga sukoba". A on se može kalendarski odrediti uz pomoć vedskih tekstova o sukobu boga Indre i zmaja, na koje se inače pozivlje. No mogao se je Belaj od toga suzdržati s razlogom smatrajući da se on odvija pri svakoj grmljavinskoj oluji.

Tek u drugome dijelu knjige *Hod kroz godinu* govori Belaj o kalendarskome „hodu kroz godinu" (2007:141–415. U drugome izdanju ovamo je dodao i *Mit u prostoru,* 416–454). A tu se taj hod ne temelji na „kozmičkome sukobu" Peruna i Velesa, nego na krugu mitova o Perunovoj djeci, Jarovitu i Mari/Morani. Taj su krug mitova spomenuli već Ivanov i Toporov, ali ga je do mnogih podrobnosti razotkrio i razglobio Radoslav Katičić u nizu članaka, počev od *Hoditi – roditi. Spuren der Texte eines urslawischen Fruchbarkeitsritus* (1987), a poslije u svojoj drugoj knjizi iz niza pod nazivom *Zeleni lug* (2010). Tu Belaj počinje s Jurjevskim pjesmama koje je objavila Višnja Huzjak 1957., a analizirao Katičić: *„Prošal je, prošal, pisani Vuzam, / Došal je, došal, zeleni Juraj…"*. A to znači da počinje s proljećem, Uskrsom i Jurjevom.

Na početak stavio je poglavlje o kalendarskim sustavima. Tu govori o kalendaru albanskih pastira na Prokletijama, u kojem su glavne prekretnice u godini Jurjevo 23. travnja i Mitrovo 26. listopada. Zatim o keltskome kalendaru s četirima ključnim blagdanima: blagdan sv. Brigite *Imbolc* 1. II., početak ljeta *Beltene* 1. V., *Lugnasad* 1. VIII. i početak zime *Samhuinn* 1. XI. (koji je u katolika postao dan Svih svetih). Spominje i sjevernoeuropske kalendare, npr. laponski, kojima su prevratni dani vezani uz suncostaje. On to tumači kasnijim dolaskom topla vremena. Spominje i lunarne kalendare, na primjer arapski, gdje je lunarna godina 11 dana kraća od solarne. Zatim prelazi na julijanski kalendar koji je Caesar uveo 46. pr. Khr. Tu je početak godine prebačen s martovskih na januarske kalende. Takav je kalendar prihvaćen i na Nikaijskome saboru 321. pa na njem ustraje do danas Pravoslavna Crkva. U Katoličkoj Crkvi papa Grgur XIII. reformirao je kalendar 1582. kada je julijanski zaostajao za astronomskom sunčevom godinom već 10 dana. U gregorijanskome kalendaru svaka je četvrta godina prijestupna, a posljednja u stoljeću samo ako joj je broj djeljiv s 400. Potom Belaj prelazi na pučke kalendare. Spominje da u pravoslavnim zemljama ima svetaca koji imaju po dva blagdana u godini: sv. Juraj 23. IV. i 26. IX., sv. Nikola 9. V. i 6. XII., te mogu označiti početak i kraj vegetacijskoga cikla. Zanimljivo je i izvješće o kalendarima na vrčevima černjahovske kulture (III. – IV. stoljeće) na širem području Ukrajine, koje je proučavao arheolog Boris A. Rybakov, smatrajući da je godina počinjala sa siječnjem; to bi mogao biti supstrat kasnijih slavenskih kalendara iako Belaj ne smatra da je godina u Slavena počinjala u siječnju, nego u ožujku, pretpostavljajući da su pratili vegetacijsku, a ne astronomsku, godinu.

Nakon toga se redaju poglavlja posvećena „hodu kroz godinu“: *Početak godine* (koji Belaj stavlja u proljeće), *Narodil nam se kralj nebeski…* (tu se razmatraju pjesme o rođenju koje se pjevaju od Božića do Uskrsa, a Belaj događaj smješta u starih Slavena oko Uskrsa), *Prošel je, prošel, pisani Vuzem, došel je, došel, zeleni Juraj* (Jurjevo, Juraj i Mara, susret), *Na gori Bilo gori, u Ivana na dvoru…* (Ivanje, Ivan i Mara, „sveta svadba“), (ekskurs: *Poznaje li netko mladu Galibardu?* posvećen profesoru Brataniću), *Kako je bog hodao cestom* (slavenski Sporiš, baltički/latvijski Jumis i Jumala, jesenska žetva), *Smrt brata i sestre* (osveta Marina za nevjeru i smrt Jarovita, potom i Marina smrt), (dopuna: *Bogorodica staroga svijeta:* boginja Mati / Zemlja, u Slavena najčešće Mokoš, dio trojstva: Perun – Mokoš – Veles), *Na kraju, na dnu godine* (Badnjak, panj badnjak koji se spaljuje i podudarni obredi od Atlantika do Pacifika, kraj godine kao „dno (puta) pravde“).

Tomu „hodu kroz godinu“ dodao je Belaj u drugome izdanju knjige i poglavlje *Mit u prostoru* koje dodatno bitno obogaćuje knjigu, a toj je temi posvetio i drugu knjigu *Sveti trokuti,* koju je napisao zajedno sa sinom, arheologom Jurjem Belajem (Belaj i Belaj 2014). Belaj je, naime, nakon Katičićevih povezivanja interpretacije tekstova s interpretacijom stvarnih krajobraza na temelju toponimije, oronimije i hidronimije, upotrijebio i ingenioznu hipotezu Andreja Pleterskoga o prostornoj organizaciji slavenskih svetišta triju vrhovnih božanstava, Peruna, Velesa i Mokoši, u svete trokute, te sa sinom Jurjem razradio primjere takve slavenske organizacije prostora na široku hrvatskome prostoru. No to je velika tema za sebe kojoj u ovome prikazu neću stići posvetiti pažnju.

USTROJ GAVAZZIJEVE *GODINE DANA HRVATSKIH NARODNIH OBIČAJA*

Taj raspored „hoda kroz godinu“ može se usporediti s rasporedom običaja u knjizi Milovana Gavazzija *Godina dana hrvatskih narodnih običaja.* U Gavazzija je prva knjiga podijeljena u poglavlja *Oko poklada* (između zime i proljeća: maskiranje: zvončari, bušari, mačkare; karneval, lik Karnevala, did i baba; običaji apotropejskoga oranja, „oboravanja“, u Hrvatskoj i Europi – osobito na Pepelnicu, često to čine djevojke; pokladni „polaženik“), *Proljeće* (korizma, Cvjetnica – kićenje bunara, plota, prozora, blagoslov grančica masline ili palme; bojenje jaja, darivanje i tucanje jajima; Veliki petak – zastrašivanje voćaka, čegrtaljke; Velika subota – obnova kućne vatre kresanjem, ili trenjem drveta; ophod križičara; blagoslov jela; Uskrs – paljenje uskrsnih krjesova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, uskrsna peciva, proricanja, povratak crkvenih zvona, uskrsna kola, „kolanje“; Jurjevo 23. ili 24. travnja – ovjenčavanje stoke, prvo izvođenje na pašu; jurjevski ophodi – između Kupe, Međimurja i Slavonije, ali i u Slovenaca, Rumunja, Rusa i Engleza – zeleni Juraj,

jurjevske popijevke, jurjevski krjesovi, čaranje, ljuljanje, kupanje; Filip i Jakov 1. svibnja – majuš / Maibaum, filipovčice jakovčice i njihove ophodne pjesme; Spasovo – križari i križarice s ovjenčanim križem, križarske popijevke – pastirska svečanost; Duhovi – kraljice, kraljevi, ljelje s šeširima i sabljama, popijevke nerijetko pred kućama djevojaka za udaju ili momaka za ženidbu, ples uz gajde, slični običaji u Srba, Rumunja i Bugara), *Ljeto* (Ivanj-dan – ivanjski krjesovi – općeeuropski običaj, krijesne popijevke, očišćenje ljudi i stoke uz vatru, baklje; ladarice, kresovalje ili ivančice pjevaju, prose i prijete, s vijencima od cvijeća ili klasova; vijenci se stavljaju na stoku, cvijeće na strehe, osobito paprat; Sv. Ilija 20. srpnja – zabrane vožnje i rada na otvorenu iz straha od groma; Sv. Ivan Glavosijek 29. kolovoza – zabrana sječe i režnje; Velika Gospa 15. kolovoza – prinošenje prvoga grozda, Sinjska alka; Mala Gospa 8. rujna; jesen se smatra siromašnom običajima pa nema posebno poglavlje: Svi sveti i Dušni dan 1. i 2. studenoga – više crkvenoga (poslije 9. – 10. st.) nego narodnoga značenja (za razliku od podušnih običaja oko Badnjaka) – posjećivanje grobova, donošenje jela mrtvima, posljednji pastirski blagdan; Sv. Martin 11. studenoga – krštenje mošta, pečenje guske; Sv. Katarina 25. studenoga – posljednji dan jeseni do kada se mogu sklapati brakovi).

Druga knjiga Gavazzijeva ima poglavlja U *Adventu* (Sv. Nikola 6. prosinca – darivanje djece, anticipacija Božića došla iz Srednje Europe; Sv. Lucija 13. prosinca – sijanje pšenice u tanjur, običaji sa žeravicom, svijećama, izdubenom tikvom sa svijećom…), *Badnjak* (badnja večer – najviše običaja i tradicija; naziv badnjak izvodi od „bdjeti"; božićna svijeća ili tri svijeće u žitu ili na kolaču, gasi se vinom, po dimu se proriče smrt – podušna značajka Badnjaka; drvo badnjak – jedno ili tri – koje se polaže na otvoreno ognjište, zasipa žitom, polijeva vinom; badnjak vrlo raširen Europom, vjerojatno Rimskim Carstvom (Schneeweis), i vrlo star običaj; običaji sa slamom koju unosi domaćin ili djeca uz blagoslove i želje za obilje svega pa se na njoj spava ili jede ili se prostire pokojnicima; božićno zelenilo: žito, grančice s orasima i božićnim jabukama – još rimski običaj, okićeno drvce – noviji njemački utjecaj, no možda i rimskoga podrijetla; darovi – još u starome Rimu *strenae,* novogodišnji darovi (borove grančice, slatkiši, novac); božićno voće i jela (neka su od njih pokojnička, podušna); božićni hljebovi i peciva, *česnica* za kojom se tko skriva (već Saxo o Svantevitovim svećenicima), žita (antički panspermij); igre i prikazi (Adam i Eva u Slavoniji); dječaci betlehemari; pucanje iz pušaka, kubura, pištolja), *Božić* (čestitanje tradicionalnim formulama; *posjetnik – položajnik – gost*: izriče dobre želje, biva pogošćen (nema ga u Zagorju, Dalmaciji ni Gradišću); običaji s vatrom, krijesovi *kolede*; Stara i Nova godina dijelom ponavljaju božićne običaje – dijelom se je Nova godina selila od 1. siječnja do Božića i do Triju kralja i natrag), *Iza Božića* (Stjepanje, Štefanje – svetački dan konja; Sv. Ivan – blagoslov vina u crkvi, nekada se iznosi slama i stavlja na voćke, pale se *kolede*; blagdan Nevine dječice, Herodešovo 28. prosinca – šibanje

djece ili udaranje među djevojkama ili momcima; „biranje kralja“ u Dalmaciji (Silba, Olib, Iž, Kali…) između Božića i Triju kralja; *koleda, koledanje* – obilaženje selom uz popijevke, koledari su muškarci, pjesme lokalne: dobre želje, molbe, pa zahvale za dar ili pogrde za nedarežljivost – antičko podrijetlo; Tri kralja / Vodokršće – posljednji dan Božića, blagoslov kuća, blagoslov vode; „zvjezdari“ na sjeverozapadu Hrvatske vjerojatno pod njemačkim utjecajem; božićne pjesme u cijelom razdoblju; vučari; slijede gotovo dva mjeseca bez znatnijih običaja; Sv. Valentin 14. veljače – peciva kao ptica; Svijećnica, Kandalora – pravljenje svijeća; Sv. Blaž / Vlaho 2. veljače – grličanje).

Gavazzi	*Belaj*
Oko poklada	
Proljeće: Uskrs Jurjevo	 Početak godine Narodil nam se kralj nebeski… Prošel je, prošel, pisani Vuzem, došel je, došel zeleni Juraj
Ljeto: Ivanje Sv. Ilija	 Na gori Bilo gori, u Ivana na dvoru… Kako je bog hodao cestom – žetva
Jesen: Svi Sveti, Dušni dan Sv. Martin	Smrt brata i sestre (svakako prije kraja korizme?)
U Adventu	
Badnjak	Na kraju, na dnu godine
Božić	
Iza Božića	

Tablica 1. Usporedna tablica

TUMAČENJA U GAVAZZIJA

Gavazzi tumači o Uskrsu: „Uskrsni folklor u poredbi s božićnim i po obilju i po raznovrsnosti svojoj zaostaje znatno za ovim drugim; i općeno je značenje Uskrsa u narodu na selu manje nego Božića za razliku od važnosti obaju blagdana u samom životu crkve. A i oba naša imena daje im naučanje i praksa crkve: mlađe *Uskrs* (prema *-krs-nu-ti* „oživjeti, dići se“) i mnogo starije *Vazam, Vuzem* (prema *v'zeti* – tj. doba, kada se ponovno uzima mrsna hrana – protivno *Pokladama* i *Meso-pustu*“ (1939:40).

O Jurjevu tumači Jurjevo kao „neki pastirski blagdan“ i veli: „Pri svemu navedenom ne treba smetnuti s uma da naše Jurjevo pada gotovo u isti datum kada i stare rimske

palilije (21. IV.). Kako se zna, da je u Rimljana taj dan bio izrazit pastirski blagdan, a među običajima tada nalazimo na pr. i kićenje stoke biljem, cvijećem, i očisne vatre i. t. d., ne može se odbiti misao bilo na određene bliže veze nekih naših jurjevskih običaja s jednakima pri *palilijama* bilo na zajedničko podrijetlo obojih, a i srodnih drugdje, na Balkanu, u Rusa i t. d." (1939:42) Nešto dalje navodi o smislu i postanju jurjevskih običaja: 1. da naviještaju proljeće, 2. da se služe apotropejskim sredstvima, 3. magijom na napor priroda u poljima i stoci. „Treba ipak dodati da mimo ovih komponenata neki etnolozi vide tu druge neke elemente. Tiče se to u prvom redu zakukuljenoga „zelenog Jurja", kojega tumače kao predstavnika, personifikaciju ili bolje obrednu realizaciju bilo demona vegetacije (W. Mannhardt, J. G. Frazer) bilo osobitoga biljnog (drvnog) totema (D. Zelenin)."

O ivanjskim krjesovima kaže Gavazzi da ih jedni etnolozi i religiolozi tumače kao „lik, imitaciju nebeske vatre, sunca" kojemu iskazuju počast i pomažu mu, a da im drugi pripisuju lustrativnu, apotropejsku moć (1939:91–92).

Za ime „Badnjak" kaže: „Dok se je negda tražila etimologija riječi *badnji, badnjak* u korijenu riječi *badanj* (jer bi panj – badnjak bio u nekoj, ma i nategnutoj svezi s oblikom drva za badanj), ipak je već poodavno posve jasno i neprijeporno protumačeno postanje i značenje toga naziva: izveden je iz istoga korijena koji je u glagolu *bdjeti* (staroslov. bъděti) ili u pridjevu *badar (bodar)* i od toga izvedenom *razbadriti se*, pa dalje u riječima *budan, buditi.* Znači, dakle, veče ili noć kad se bdi." (1939:2, 9)

Za panj badnjak navodi da ga, stoga što mu se obraćaju kao živomu biću i daju mu hranu i piće, neki tumače kao fetiš (S. Trojanović), drugi mu daju solarni značaj jer njegovo paljenje potpomaže oslabjelu Suncu da pobijedi mrak i studen (L. v. Schröder), a treći da ima apotropejsko i lustrativno značenje i da je antičkoga podrijetla (G. Bilfinger), četvrti ga povezuju s nekim demonom vegetacije (W. Mannhardt) ili misle da je svoje vrste božanstvo koje se spaljuje (kao pokojnik) da opet oživi, pa se ulomci stavljaju u vrtove i na njive (V. Čajkanović), ili da je u vezi s božanstvom groma jer je hrastovina drvo Peruna (L. v. Schröder), a može se smatrati da pripada kultu pokojnika i da se stavlja na ognjište baš te večeri kada su okupljeni svi domaći pokojnici u domu, da im svijetli i grije ih (čini se da je to mišljenje blisko Gavazziju, a i Belaju) (1939:2, 19–20).

Pretpostavke o značenju božićne slame: to je vrlo raširen običaj od nas pa do Rumunjske, Francuske, Engleske, Švedske, istočnih Slavena; moguće je da se sterala slama radi prinošenja žrtava (primjeri u rimskome, grčkome i indijskome ritualu); moguće je da se sačuvao običaj blagovanja iz davnine kada još nije bilo stola, pa se jelo s prostirke na tlu; a elementi čašćenja pokojnika na Badnjak ukazuju na mogućnost da se za njih stere slama da blaguju i počivaju na njoj s ukućanima (1939:2, 22–25).

Tumačenje „biranja kralja" u Dalmaciji: izvori Fortis (1774.), Valvasor (1689.),

Pavao iz Rovinja (1640.), sudski zapisnik iz Trogira (1272.); raširenо i po Europi. Moguće podrijetlo u saturnalijama (J. G. Frazer), a moguća i tradicija biranja mjesnoga glavara ili „kneza“, kao na Gosposvetskom polju (1939:2, 63–66).

TUMAČENJA U BELAJA

Belaj tumači obuhvatnije povezujući običaje (2007:361): „Mogli smo pratiti metamorfozu boga vegetacije od maloga novorođena Božića kojega dovode koledari u svijet mrtvih, preko mladića Jurja koji se u proljeće vraća u zemlju i snubi svoju sestru blizanku Maru, nevjernoga Ivana koji će iskoristiti djevojku i ostaviti ju, do Jumisa / Sporiša koji igra važnu ulogu pri žetvi.“

I dalje (2007:366): „Ivo je Maru iskoristio i ostavio, našto mu se Mara osvećuje i ubija ga u idućoj pjesmi, u liku konja, strjelicama (očevim oružjem).“ Po Belaju se isti bog vegetacije na Jurjevo, kada dolazi iz podzemnoga u ovaj svijet i susreće Maru, zove Juraj u usmenoj pučkoj predaji, a na Ivanje kada dolazi do „svetoga braka“ između njih, zove se Ivan. Kako se njegov dalji hod opisuje kao ostavljanje Mare, njegova se smrt tumači kao njena osveta. Pri tom se iz mitskih razloga dragan može javiti kao pješak, kao konjanik i kao konj. Belaj njegovu smrt smješta nekamo u širokome vremenskome rasponu nakon žetve pa sve do, najkasnije, četvrte nedjelje korizme jer bi se, kako on procjenjuje, oko Vazma morao roditi novi Božić. Nakon njega umire i sada, kako kaže, „ružna, stara Marena, Mařena, Marzana, simbol smrti koju još prije Uskrsa (negdašnje Velje noći) uklanjaju (ubijaju)“, a koja je „prvotno zapravo predstavljala ostarjelu djevicu Maru, onu istu koja je proteklog proljeća uzbuđeno dočekivala svoga Juru“ (2007:372).

Raspravljajući o prožimanju pretkršćanske ovosvjetske vjere kršćanstvom, koje poučava o onome svijetu, i o prodiranju pretkršćanskih predočaba u to kršćanstvo, Belaj kaže: „Puk je, pod utjecajem svećenstva, ipak postupno zaboravljao imena starih bogova. Predodžbe o njima stapale su se s legendama o kršćanskim svecima. Poganski se religijski sustav raspao, no poganski su obredi, doduše kršćanski interpretirani, ostali do danas kao *lijepi narodni običaji.*“ (2007:386)

Tako su i mitski događaji povezani s vegetacijskim ciklom i redom radova po mjesecima preslikani u hod blagdana kršćanskih svetaca kroz godinu. Belaj navodi primjer pjesme ruskih ophodnika волочобника o Uskrsu (2007:169–171):

Закупим мы три праздничка, Веселие, богомольные: [...] Святой Велик день с красним яйцом, Юрий-Егорий с шелковой травой, Святой Никола с засевочком. (Базанов 1970, br. 469)	*Zakupit ćemo tri blagdana,* *Vesela, pobožna: […]* *Sveti Velik dan s crvenim jajem,* *Jurij-Jegorij sa svilenom travom,* *Sveti Nikola s usjevom.* (To su Uskrs, 23. IV. i 9. V.)

Još je sadržajnija bjeloruska pjesma:

Па тваёй ниви сам Бог ходя, Сам Бог ходя, пять особ водя: Первая особа – святый Юрэй, Другая особа – святый Микола, Третяя особа – Тройца святая, Чатьвёртая особа – святый Пятро, Пятая особа – святый Илья. (Романов 1912, 167)	*Po tvojoj njivi sam Bog hoda,* *Sam Bog hoda, pet osoba vodi:* *Prva osoba – sveti Juraj,* *Druga osoba – sveti Nikola,* *Treća osoba – Trojica sveta,* *Četvrta osoba – sveti Petar,* *Peta osoba – sveti Ilija.* (Trojica sveta su Duhovi)

A dalje Belaj kaže: „Usporedbu toj predodžbi o blagdanima koji hodaju naći ćemo i u hrvatskim jurjevskim pjesmama, primjerice u već spomenutoj iz Ribničkog Kunića:

Prošal je, prošal, pisani Vazam, / Došal je, došal, zeleni Juraj […] / Sveti *Petar oružnik, / Usred leta zaštitnik.*

(Huzjak 1957:5)

[…] Potvrđuju to i stari indijski (vedski) novogodišnji himni u kojima se opisuje kako dani hodaju, jedan za drugim, kroz vrijeme:

„Zora gre na čelu dana. […] za putom pravde prohodi valjano.“ (RV V 80.4)“

Raspravljajući na kraju „hoda kroz godinu“ o kraju godine, Belaj razlaže spor oko značenja badnjega dana i panja badnjaka. On razdvaja ta dva pojma jer, iako se običaj panja badnjaka pod različitim imenima javlja od Atlantika do Kavkaza, pa tako i u južnih Slavena, nema ga u istočnih Slavena te neće biti praslavenski ni indoeuropski. A badnji dan smatra praslavenskim i indoeuropskim. U prvome se protivi rekonstrukciji u Ivanova i Toporova, a u drugome prihvaća njihovu predloženu etimologiju od indoeuropske osnove **bhudh-no-* 'koji je na dnu, badnji', i tu kaže:

„Pravo ishodište otkrio je Mislav Ježić (1987:188) u već ranije navedenoj novogodišnjoj pjesmi u kojoj se opisuje kako bog Neba (Savitar, bog Sunca, op. M. J.), u liku bika, predvodi dane:

ṛtásya budhná Uṣásām iṣaṇyán vṛ́ṣā mahī́ ródasī ā́ viveśa / (RV III 61, 7ab)	*Sa dna pravde izvodeći Zórā,* *Bik je prožeo dva velika svijeta.*

[…] A to je zadnji dan godine, to je badnji dan! Ovdje, evo, leži moguća etimologija našega imena za dan u godini koji neposredno prethodi Božiću, točnije za noć u kojoj se rađa Nova godina. Badnji je dan *(bu)dnji dan* „dan na dnu", na kraju godine, posljednji dan u godini […]" (2007:407–408).

No tu je Belaj svjestan problema koji se javlja: „U jednom drugom stihu nalazimo sličnu sliku: „(novogodišnja) Zora ide na čelu dana i slijedi reda put [ṛtásya pánthā]. Nešto pritom zbunjuje. U Vedama, u kojima Sunce igra veliku ulogu, kao da se nazire starije (?) shvaćanje po kojemu se to zbilo na zimski suncostaj. Inače su Indijci vedskoga razdoblja, jednako kao i Praslaveni, računali početak godine s proljeća. Dapače, kod Slavena nema traga solsticijskoj Novoj godini. Odnos između ta dva novogodišnja datuma tek će trebati razmrsiti." (2007:407). Reći ću najkraće da sam uvjeren da Belajeva slutnja da se radi o tragu starijega shvaćanja kalendara ide u pravome smjeru (v. Ježić 1987:185–195), a i da je poslije, pa i u dodanome posljednjem poglavlju drugomu izdanju *Hoda kroz godinu,* sam krenuo u tome smjeru prihvaćajući hipotezu o svetim trokutima s jednim kutom jednakim kutu između ravnina nebeskoga ekvatora i ekliptike.

ZAKLJUČAK

Belajeva knjiga osvjetljuje novim spoznajama slavenske i indoeuropske filologije godinu dana hrvatskih i slavenskih običaja. Iako joj se može gdješto prigovoriti: ponajviše što izvore ne navodi redovito i jednoznačno, a to bitno otežava dalji rad, a potom da etimologije navodi preslobodno, na primjer više puta olako izjednačujući homonimne korijene ili riječi, da ima tumačenja o kojima bi se imalo što još raspravljati, zatim da ima digresija koje u nju i ne pripadaju (npr. Galibarda), da popis literature nije posve sređen (npr. ima ponavljanja), a moglo bi se itekako poželjeti i da ima dobra kazala (ili digitalizirano izdanje), ipak je to dojmljiva etnološka i, znatnim dijelom, filološka sinteza starih i novih znanja, i to oštroumna strukturalistička sinteza, koja predstavlja, koliko ja to mogu vidjeti, najveći domet naše etnološke znanosti od Gavazzija do danas.

Dok je prikaz običaja u Gavazzija savjestan i pozitivistički, leksikonski, faktografski, u Belaja je, doduše, razveden u mnogo povezanih digresija, a manje teži iscrpnosti, ali je strukturalistički promišljen, a nerijetko i književno živ. Običaji su u Gavazzija nanizani, a tumačenja se odnose na pojedini običaj, znadu biti navođena mišljenja drugih istraživača

i nerijetko su apstraktna i nedoživljena: apotropejska svrha, magija na napor priroda i slično. U Belaja su običaji poredani, povezani u cjelinu i iz nje se strukturalistički tumače, uz to se povezuju uz mitsko pripovijedanje ili pjevanje koje prati običaj, koji je bio nekadašnji obred, i tumači ga. To je tumačenje onako pripovjedno ili književno kao što Belaj i određuje u *Uvodu* mitologiju kao bajoslovlje, „razumski govor o pripovijedanju o bogovima“ (2007:21).

Gavazzijevo djelo ostaje i poslije Belajeve knjige izvrstan pregled hrvatskih narodnih običaja tijekom godine i u različitim krajevima Hrvatske jer ih Belaj nije sve obuhvatio. No Belaj je, u načelu, izabrao glavne običaje prema tekstovima koji ih prate i koji se mogu po smislu mitski povezati u ustrojenu cjelinu. Birao je običaje koji mogu biti pretkršćanski, makar kršćanski pretumačeni, a izostavio iz te cjeline specifično kršćanske elemente. Ta je cjelina i dalje otvorena mnogim pitanjima, kako i Belaj u Pogovoru sam kaže, ali je Belaj na mnoga odgovorio, a time dijelom omogućio i otvaranje novih. Katičićeva su filološka otkrića u tragu prethodnika Ivanova i Toporova, i njegove rekonstrukcije teksta i smisla očuvanih svetih formula kao tragova nekadašnjih praslavenskih i baltoslavenskih svetih tekstova omogućila uvid u mitsko shvaćanje svijeta u Praslavena i Balta kakvo prije nije bilo moguće. No Katičić je povezivao mitske formule, rješavao zagonetke, povezivao izričaje i njihova značenja u smislene cjeline, ali nije ih poredao u vremenski slijed nekadašnjih obreda. To je učinio Vitomir Belaj. On je, poznajući vremenski slijed narodnih običaja, koji su tragovi nekadašnjih obreda, onakav kakav je prvi cjelovito opisao Gavazzi, poredao Katičićeva otkrića u takav godišnji red obreda, a pritom je sada običajima ili obredima praćenima tekstovima pjesama mogao uvelike objasniti smisao koji je Katičić odgonetao u tekstovima. Belaj je i sam pritom aktivno otkrivao neka značenja tekstova i obreda pa ima i filoloških zasluga. Profesor Belaj mogao je izvesti taj prijenos novih filoloških otkrića u etnologiju, i time ostvariti velik obrat u etnologiji, zahvaljujući svojemu široku i duboku etnološkom znanju, kao i filološkoj naobrazbi, znanju jezika slavenskih usmenih tekstova i jezika sekundarne literature, a svakako i znanstvenoj znatiželji i oštroumnosti. No može se pojednostavljeno reći, da je samo poredao Katičićeva otkrića u obredni red prema narodnim običajima tijekom godine kakve je prikazao Gavazzi, i to bi samo za sebe bio velik, na svoj način revolucionaran, prinos etnologiji i učinilo Belaja velikanom hrvatske etnologije. A on je učinio i više od toga.

LITERATURA

BELAJ, Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja.* Zagreb: Golden marketing. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje (2007): *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora.* Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.

BELAJ, Vitomir i Juraj BELAJ. 2014. *Sveti trokuti. Topografija hrvatske mitologije.* Zagreb: Ibis grafika – Institut za arheologiju – Matica hrvatska.

GAVAZZI, Milovan. 1939. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* I. *Od poklada do jeseni,* II. *Oko Božića.* Zagreb: Matica hrvatska. (2. izd. 1988.)

HUZJAK, Višnja. 1957. *Zeleni Juraj.* Zagreb: Publikacije Etnološkog seminara Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2.

ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович і Владимир Николайевич ТОПОРОВ. 1965. *Славянские языковые моделирущие семиотические системы.* Москва: Издательство «Наука».

ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович і Владимир Николайевич ТОПОРОВ. 1974. *Исследования в области славянских древностей.* Москва: Издательство «Наука».

JEŽIĆ, Mislav. 1987. *Ṛgvedski himni. Izvori indijske kulture i indoeuropsko nasljeđe.* Zagreb: Globus.

KATIČIĆ, Radoslav. 1987. „Hoditi – roditi. Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 33:22-43.

KATIČIĆ, Radoslav. 1988. „Nachlese zum urslawischen Mythos vom Zweikampf des Donnergottes mit dem Drachen“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 34:57-75.

KATIČIĆ, Radoslav. 1989. „Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 35:57-98.

KATIČIĆ, Radoslav. 1990a. „Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus 2“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 36:61-93.

KATIČIĆ, Radoslav. 1990b. „Nachträge zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus 1“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 36:187-190.

KATIČIĆ, Radoslav. 1991. „Nachträge zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus 2“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 37:37-39.

KATIČIĆ, Radoslav. 1992. „Baltische Ausblicke zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus 1“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 38:53-73.

KATIČIĆ, Radoslav. 1993. „Weitere baltische Ausblicke zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus 1“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 39:35-56.

KATIČIĆ, Radoslav. 1994. „Weitere baltische Ausblicke zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus 2“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 40:7-25.

KATIČIĆ, Radoslav. 1996. „Weitere baltische Ausblicke zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus 3“. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 42:111-122.

KATIČIĆ, Radoslav. 2008. *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine.* Zagreb - Mošćenička Draga: Ibis grafika – Katedra čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga – Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju FFZG.

KATIČIĆ, Radoslav. 2010. *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine.* Zagreb / Mošćenička Draga: Ibis grafika – Matica hrvatska – Katedra čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga.

PLETERSKI Andrej. 1995. „The trinity concept in the Slavonic ideological system and the Slavonic measurement system“. *Światowit* 40:113-143.

PLETERSKI, Andrej. 1996. „Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov“. *Zgodovinski časopis* 50:481-534.

PLETERSKI, Andrej. 2014. *Kulturni genom. Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe.* Ljubljana: Studia mythologica Slavica – Supplementa, Supplementum 10.

The Walk Through the Year toward A Year of Croatian Folk Customs

Mislav Ježić

Professor Vitomir Belaj, in his work *The Walk Through the Year,* which went through two editions in 1998 and 2007, transferred the fruits of the philological research of Radoslav Katičić into a ethnological framework. This research examined the oral literature of Slavic and Baltic peoples in order to reconstruct the formulas of Proto-Slavic sacred texts from it. Already in 1939, Milovan Gavazzi outlined this ethnological calendar framework in his classic work *The Year of Croatian Folk Customs.* While Gavazzi could only arrange these customs according to the calendar, describe them carefully in a positivist ethnological manner and, where possible, compare them to known ancient festivals related to the corresponding days of the year, Belaj provided more interpretation of the meaning of the customs that occur throughout the year. This was because he could connect them with the texts of Slavic oral literature, which, although in an enigmatic, mythical way, still speak in a mythical guise about this meaning. Basing the interpretation of customs on the interpretation of sacred mythical Croatian and Slavic texts is perhaps the most significant theoretical step forward in our ethnology since Professor Gavazzi until today. Professor Belaj was able to carry out this transfer of new philological discoveries into ethnology, and thus incite a significant turn in ethnology, thanks to his broad and deep ethnological

knowledge, philological education, knowledge of the languages of Slavic oral texts and the language of secondary literature, as well as his scientific curiosity and acumen. In addition to Katičić's connection of the interpretation of texts to the interpretation of real landscapes based on toponymy, oronymy and hydronymy, Belaj also used Andrej Pleterski's hypothesis about the spatial organization of Slavic sanctuaries of the three supreme deities into sacred triangles. Thus, together with his son Juraj, he worked out examples of such Slavic spatial organization in Croatia. When it came to the Christian reinterpretation of Slavic deities, he relied on his theological knowledge. The work of Professor Belaj left a notable mark in a very exciting period for the development of Croatian and Slavic philology and ethnology.

Keywords: *year of Croatian folk customs, Croatian and Slavic oral texts, mythical interpretation of customs, Slavic organization of sacred space, Vitomir Belaj, Radoslav Katičić, Andrej Pleterski*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)